

MÉSZÁROS ISTVÁN: A SZALKAI-KÓDEX ÉS A XV. SZÁZAD VÉGI SÁROSPATAKI ISKOLA

Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó. 340 oldal

A szerző az 1960-as évek elejétől kezdve több, Esztergommal kapcsolatos iskolatörténeti dokumentumot dolgozott már fel s adott közre számos tanulmányban. Az első egy, a 16. század első feléből származó virágének-töredék (Ms III. 158.) közlése volt (Irodalomtörténeti Közlemények, 1960.) Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi az első ismert magyarországi iskoláskönyvet a XII. század első feléből (Ms III. 184), amelyről ő adott hírt, közzétéve annak anyagát (Magyar Könyvszemle, 1961. 4. sz.). Három évvel később az esztergomi Simor-könyvtár Vergilius-kötetének (Strasbourg, 1502) 48 tételes önvjegyzikét mint egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzikét elemezte (Magyar Könyvszemle, 1964. 3. sz. Ld. ehhez HERPEI János hozzászólását az ún. Herepei-féle Adattár II. kötetében). Az esztergomi Bibliotéka „Notata scholastica” c. kéziratát (Ms II. 9.) „Két oktatási szabályzat a XVI. századból” címmel dolgozta fel (Magyar Pedagógia, 1967. 2—3. sz.). A Nyásy-kódex (Ms II. 507.), valamint a Simor-könyvtár „Ars notarius”-könyvének egyes részleteit „Világi iskolázásunk kezdetei” c. tanulmányában ismértette (Pedagógiai Szemle, 1962. 7—8. sz.). Ilyen előzmények után jelent meg 1972. végén szerzőnk tollából az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár másik jelentős tankönyvének, a Szalkai-kódexnek (Ms. II. 395.) módszeres feldolgozása.

A Szalkai-kódex első említését — tudtommal — egykori elődöm, PALKOVICH György nagyszombati könyvtáros 338 tételből álló 1811-es katalógusa alapján KOVACHICH Márton György 1810/12. évi tudományos körútjától vezetett naplójában hagyta hátra ezzel a leírással: „1489 Scholae Saros-Patak Annotationes Astronomicae, Philologicae et Musicae. Saros-Patak 1489. In 4°. Comp. Gall., Tomi VII. Vol. 1. S. II. N. 1.” (Lásd a CSONTOSI János-féle kiadást: MKSZ 1882. 309. lap, 16. szám). A kódexet tehát 1820-ig Nagyszombatban őrizték a káptalani könyvtárban, majd innen a káptalannal együtt visszakerült Esztergomba. Másik elődöm, OCSOVSKY Ferenc a Religio hasábjain adott hírt arról, hogy az esztergomi főegyház könyvtárát a HILD József által 1853-ban emelt Bibliothékában újra felállították. Ő kis történeti áttekintés után néhány nevezetes darabról, köztük kódexünkről is megemlékezik: „Libelli scholastici Ladislai de Zalka. A Mohácsnál elvázott esztergomi érseknek ezen sárospataki deák korabeli codexe kis negyed-rétben s papiroson iratott 1489—1491 [!] években. Egyik része Theodul eclogájá, sorai főlebe rakott magyarázatokkal tartalmazza, melyekben (mondja TOLDY Ferenc az egy. nem. irodalom történetében), nem csak szótári, hanem phraseologiai emléket is bírunk. SZALKAI t. i. megkísértette itt-ott az eredetinek egyes kifejezéseit választékos magyarsággal visszaadni, s e kísérletek a magyar irály történetére azért érdekesek, mert némileg a nyelv akkori széptani képességét festik», (1851. II. 107. lap.) A könyv egyes részei után ezek fordulnak elő: »Per me Lászlónem de Zalka post praelectiones Pauli [!] de Kisvárdá» sat.” (Religio 1856. I. 29.).

Mészáros István jelen, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola* című munkája elsősorban oktatástörténeti feldolgozás, noha jól tudjuk, hogy a kézirat más tudományok számára is rendkívül jelentős, például magyar nyelvészet, zenetörténet, orvostörténet, jogtörténet, középlelatin filológia, paleográfia, asztronómia stb. A kézirat maga különféle iskolai tananyagot tartalmazó füzetek kolligátuma. A XV. század végén kötötték egybe hazánkban, talán Budán, mégpedig nem a leírás sorrendjében, amint ez megállapítható az egyes füzetek záradékából. A füzetek 1489—1490 között íródtak. A törzsanyagot Szalkai másolta a mintaszövegről otthon, a törzsszöveg mellé kerültek azok a tanári magyarázatok, melyek már a mintaszövegben benne voltak, s végül azok a sor fölé írt tanári megjegyzések, melyek a tananyag iskolai feldolgozása során hangzottak el.

Kódexünk hat füzetet foglal magában, a következő sorrendben: 1. asztronómia, ebben többek között naptár és naptármagyarázat, a négy vérmérséklet stb., 2. zeneelmélet, 3. jog (rokonsági kapcsolatok: Johannes Andreae Circa lecturam arboris), 4. irodalom-poétika I. rész: Theodulus eklogája kommentárral, 5. irodalom-poétika II. rész: Carmen paraeneticum ad Rainaldum c. hexameteres költemény, melynek szerzőjét még ma sem ismerjük biztosan, 6. levélfogalmazás Tibinus munkái alapján.

Mészáros István minden egyes tananyagrészt nem mostani sorrendjében, hanem a leírás időrendjében részletesen ismertet, eredeti latin idézetekkel illusztrál, megkeresi a forrásokat, összehasonlításul felsorakoztatja a hazai könyvtárak korabeli kéziratos és nyomtatott emlékeit, az idevágó legújabb irodalom ismeretében nyilvánít véleményt és ad művelődéstörténeti értékelést. Nagy előnye a higgadt, nyugodt tárgyalásmód, mely pontosan nyomon követi a tankönyv szinte minden egyes sorát és így az olvasó előtt is fokról fokra bontakozik ki a kódex tartalma. Adatai megbízhatóak és pontosak.

A tananyagot túl természetesen foglalkozik a szerző mind az előadó tanárral, mind pedig a tanítvánnyal.

A tanár: KISVÁRDAI János, Péter kisvárdai szücsmester fia, aki 1481/84 között Krakkóban a facultas artium hallgatója volt és szerzett baccalaureus artium fokozatot. Már nem klerikus, hanem a világi értelmiséghez tartozott, s mint ilyen 1486-tól tanított a sárospataki városi plébániai iskolában, mely a Keresztelő Szent János plébániatemplom mellett épült. MÉSZÁROS gondos vizsgálattal tisztázta, hogy az ágostonrendiek kolostori iskolájára vonatkozó eddigi feltételezés tévedésen alapult. A sárospataki tanár korszerű tananyagot korszerű módon oktatott a XV. század végén a sárospataki plébániai iskolában. A Szalkai-kódexben lejegyzett tananyag a hagyományos deákműveltséget képviseli, de a mélyebb elemzés során megállapítható, hogy „in nucleo” már megvannak benne az új, humanista deákműveltség egyes elemei.

A tanítvány: SZALKAI László, aki 1475 körül Mátészalkán született esztradiamester család sarjaként. Róla iskolásévei után az első adat 1503-ból való, ekkor kap ugyanis II. Ulászlótól birtokot mint a királyi kincstár tisztviselője. Időközben — SZERÉMI György szerint — volt iskolarektor, s — MÉSZÁROS István feltételezése alapján — esetleg azonos azzal a Ladislaus literatussal, akiről II. Ulászló számadáskönyvében többször olvasunk. Ha áll az, hogy SZALKAI László azonos Ladislaus literatussal, akkor 1494-ben került az-udvarhoz Perényi László famulusaként: Előbb ügyintéző, majd az apródok és az énekesfiúk ügyeivel foglalkozik, lehet, hogy tanítja is őket; talán kódexünkéből. Anna királynő gazdasági ügyeit intézi, majd annak halála után a király két gyermekének javait kezeli. 1510-ben Óbuda kormányzója, „gubernator Veteris Budae”, s kamaraispán Erdélyben és Máramarosban. 1511-ben királyi titkár, 1515-ben váci püspök és kincstárnok, 1520-ban egri püspök, 1521-ben kancellár, 1524-ben főkancellár és esztergomi érsek. Az egyházi rendek felvétele alól igyekezett kivonni magát és csak 1525-ben, a pápa, VII. Kelemen ismételt sürgetésére szenteltette magát hűsvétkor előbb pappá, majd püspökké Campeggio bíboros, pápai legátus által (FRAKNÓ: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal a konstanzi zsinattól a mohácsi vészig. Bp. 1902. 347.). Vágyódott a bíbornoki kalap után, de helyett a pápától dorgálást kapott.

SZALKAI érdekes reneszánsz egyéniség, a politikai, a gazdasági és a kereskedelmi élet éppúgy leköti, mint az irodalom és a költészet. Kiténően tud latinul, szép stílusban levelezik, verselése is elegáns. Mivel nincs adatunk arra, hogy külföldön mélyítette el tanulmányait, nyugodtan állíthatjuk, mindennek alapja a sárospataki városi-plébániai iskola volt. Kortársai különféleképpen ítélték meg később. Amit például NAGYSZOMBATI Márton értékékként ismert fel benne, t. i. hogy nem szülei tekintélyéből jutott el a nemesség legfelsőbb csúcsára, azt SZERÉMI György és TURNSCHWAMB már ellene fordítják és róla mint varga-püspökről, varga-érsekről, varga-kancellárról beszélnek. Pályafutásának Mohács vetett véget, a királlyal együtt elpusztult a csataterén.

A sárospataki városi-plébániai iskola — amelynek XV. század végi magas színvonaláról a Szalkai-kódex tanúskodik — tovább élt. A szerző bizonyítékai szerint a XVI. század közepén protestáns vezetés alá került, majd a későbbi századok folyamán belőle vált a nagyírú pataki református kollégium, amelynek mai utódintézményeiben tehát nem PERÉNYI Péter, de Mátyás király uralkodása óta folyik a tanítás.

A Szalkai-kódex eredeti, XV. század végi fatáblás, barna bőr borítású, vaknyomásos díszítéssel ellátott kötéstábláját (a kötetben a 42. kép) már a könyv kéziratának lezárása után, 1972-ben az Iparművészeti Múzeumban ECK-NAGY Katalin restaurálta, s mint kortárs-kézirat már megújított kötéssel és restaurált belsővel szerepelt Pécsen és Budapesten a Janus Pannonius-kiállításán, valamint Esztergomban, a Bibliotéka „Vrréz János és kora” című kiállításán.

MÉSZÁROS István szép kiállítású könyvével kapcsolatosan azonban nem mulaszthatom el annak említését sem, hogy a 65 jól kiválasztott kép kiténően segíti a megértést, kár, hogy nincs külön képjegyzék. A külföldi szakembert eligazítja a könyv végén levő latin nyelvű összefoglalás, ezt sem ártott volna azonban több modern nyelven is hozni. Hiányolom az alfabetikus forrás- és irodalomjegyzéket, valamint a név- és tárgymutatót, ezek egy korszerű történeti műnek ma már elengedhetetlen tartozékai, amelyek nagyban megkönnyítik a tájékozódást, főként akkor, ha később, munka közben csak egy-egy adatnak szeretne a kutató utánanézni.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy MÉSZÁROS István könyve nagy nyereség több szakirodalmi-ágazat (oktatás-, könyv-, irodalom-, nyelvtörténet stb.) számára, a Szalkai-kódex alapján az összefüggéseket világosan feltárva új színben áll előttünk XV. század végi hazai városi iskolánk szerepe és jelentősége.

KOVÁCH ZOLTÁN